

SZÁVAI FERENC:

Vitás és vitatott gazdasági kérdések az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után

Controversial Economic Issues After the Breakup of the Austro–Hungarian Monarchy

After the breakup of the Austro-Hungarian Monarchy, rebuilding the Hungarian economy became a primary objective, which was eventually carried out with a loan from the League of Nations. It was highly debated whether it was necessary, and whether it was spent appropriately. At the period there was an ongoing dispute between Hungary and Austria over the debt obligation ensuing from the common wealth of the Austro-Hungarian Monarchy, and the period at which the optant lawsuits happened. Szerényi József played an important role in all these controversial matters, his name and activities connecting together the above problems.

Szerényi József

Kevés olyan személyiség volt Magyarország életében, akinek lehetősége volt a legtöbb vitás gazdasági kérdés megoldásában, mint Szerényi Józsefnek. A kvótatárgyalások egyik vezető alakja, aki jól ismerte az Osztrák–Magyar Monarchia működésének mechanizmusát, nem véletlenül bízta meg később Bethlen István a népszövetségi delegátusi tisztséget követően a közös vagyontárgyalások magyar döntőbírájának.

1898-ban a Kereskedelemügyi Minisztériumban miniszteri osztálytanácsos, 1905-ben ugyanott az adminisztratív államtitkári posztot töltötte be. 1906/1907-ben a kiegyezési tárgyalásokon a kormánybizottság magyar elnöke. 1918 januárjában az új Wekerle-kormányban elvállalta a kereskedelemügyi miniszteri posztot. 1918 áprilisában Károly király, mint kijelölt miniszterelnököt kormányalakítással bízta meg, de ez az egyes pártok ellenállásán megghiúsult. A Károlyi-kormány idején internálták. Tevékenysége: szociálpolitika (törvények, rendelkezések); gyermekmunka, női munka, mezőgazdasági munkások, bányászok ügye, iparfelügyelők; iparfejlesztés, ipari oktatás, kereskedelmi oktatás, öt éven át volt népszövetségi delegátus.¹

Mindemellett az optánsperек megoldásában jelentős szerepet vállalt. Az osztrák–magyar vagyoni jogi tárgyalásokon magyar döntőbíró, s mint népszövetségi delegátus a kölcsön megszerzésében is szerepet játszott, s szinte az elsők között mutatta be egyik írásában a jóvátételi politika problémáit a vesztes országok szemszögéből. Egyszóval személye szinte átfogja a tanulmány által tárgyalt valamennyi vitás és vitatott gazdasági problémát. E munka e főbb csomópontok mentén mutatja be a felbomlás utáni legfontosabb gazdasági problémákat.

Gazdasági kimerülés

Az első világháború felemésztette két és fél békeév teljes nemzeti jövedelmét Magyarországon. A Monarchia kimerült a hadsereg létszámának és a szükséges tökeerő állandó biztosítási kényszerében.² A háborús kimerültség jelentős állami beavatkozást igényelt, jelentős volt az állami ellenőrzés alá vonás, illetve a pótanyag-gyártás.³ A direkt háborús kiadásokat a jegybank igénybevételeivel és a hadikölcsönök kibocsátásával kívánták fedezni a birodalom mindkét felében. Mindez együtt járt az infláció növekedésével. Egyes becs-

* DSc – Budapesti Corvinus Egyetem.

lések szerint magyar szempontból a háború mintegy 32 milliárd aranykoronába került, a háború alatt keletkezett adósságok szolgálatát a háborút kirobbantó felekre terhelték, míg az Osztrák–Magyar Monarchia idejében keletkezett adósságot a Monarchia széteséséből származó területek új tulajdonosai között megosztották.⁴

Az európai gazdaság helyreállításának terve

A népszövetség (1919) olyan messzemenő globális gazdasági programot készített és igyekezett megvalósítani, amely az instabil gazdaságok államháztartási egyensúlyának helyreállítására irányult, s melynek egyik meghatározó eleme a valuták paritásának helyreállítása volt. A feladatok megoldására előbb gazdasági és pénzügyi bizottságokat hoztak létre, majd a közlekedéssel és az átmenő forgalommal kapcsolatos kérdések előkészítésére szolgáló szervezetet. Ezek mellett az előkészítő munkálatokban a népszövetség titkárságának megfelelő szakosztályai is részt vettek. A mintegy 475 főt (ebből 400 segédszemélyzet) kitevő titkárságot Sir James Eric Drummond vezette. A pénzügyi és gazdasági bizottság Gustave Ador-nak a Svájci Köztársaság volt elnökének vezetésével alakult meg, majd C. E. Ter Meulen holland bankár vezetésével működött tovább.⁵

Nagyobb népszövetségi kölcsönök közül az osztrák és a magyar mellett kiemelhető a görög, az észti és a Danzignak nyújtott hitel, de a népszövetségi kölcsön szerepet játszott Bulgária stabilizációjában is.⁶

Sir Arthur Salter 1919-től a párizsi Legfelsőbb Tanács titkára, majd a Nemzetek Szövetsége gazdasági és pénzügyi szekciójának vezetője, aki fontos szerepet játszott az osztrák és magyar valuta stabilizációjában is, 1961-ben így emlékezett az ún.: „édenkert elvesztéséről”:

Az újjáépítés első erőfeszítései alapján, hogy esetleg a háború előtti gazdasági és társadalmi struktúrákat meg kellene tartani, a régi alapján újjáépíteni, 1919-et 1913-mal összehasonlítva az utóbbi paradicsomnak tűnt, amiből az embereket a világháború zárta ki. A fő célkitűzés mindannak visszanyerése volt, amit elvesztettünk.⁷ Rab Virág mutat rá arra, hogy éppen ez a probléma, tudniillik a háborút követően gyökeresen megváltozott feltételek mellett, a 19. századi módszerek nem lehetnek hatékonyak, és sok esetben a politika beavatkozására volt szükség.⁸

A jóvátétel versus gazdasági helyreállítás

Az első világháborút követő teljes helyreállítás nem válhatott valóra, hiszen a vesztes államok gazdasági ereje erre nem volt elegendő. A jóvátételi kötelezettséget ezért a polgári lakosságra, annak vagyonára, valamint a békeszerződésben részletesen felsorolt károkra korlátozták. Valójában az állam javaiban okozott károk, a katonai nyugdíjak és a hadiségélyek egymagukban is többet tettek ki, mint a polgári lakosság által elszenvedett kár. Az 1921. május 5-i londoni konferencián meg is fogalmazták, hogy a jóvátétel nem csupán a háborús károk megtérítésére, hanem a győztes államok gazdasági helyzetének a javítását is szolgálja. A jóvátételi kötelezettség biztosítékairól külön rendelkezések intézkedtek. Eredetileg a párizsi konferencián erre a célra le akarták kötni az adós államok polgárainak magánvagyonát, de végül megelégedtek a legyőzött országok állami vagyonának garanciájával. Magyarország esetében a trianoni békeszerződés 180. cikkelye szabályozta ezt a kérdést. Eszerint a kincstár minden vagyona és jövedelme rangsorbeli elsőbbséggel szavatol a jóvátételi tartozás megfizetésére. Ez kötelmi jogi lekötést jelentett, a jövedelemforrások átmeneti felszabadítását engedélyezhették a szövetséges és társult főhatalmak.

1920 nyarán Spaa-ban tartott konferencián megállapodtak a felosztás mértékéről, Franciaország részesedése 52%, Nagy-Britanniáé 22%, Olaszország 10%, Belgium 8%, Japáné és Portugáliáé egyenként 0,75%, a balkáni államoké pedig összesen 6,5%.

Magyarország két ízben is megkísérelte, hogy kényszerkölcsön és vagyonváltás útján rendezze pénzügyi helyzetét. Külföldi kölcsönt kapni nem volt egyszerű, hiszen a vesztes államok vagyonát és jövedelmét lekötötték a jóvátétel biztosítékául. Éppen ezért a Népszövetség közbelépésére volt szükség. Viktor Kienböck pénzügyminiszter irányította az osztrák szanálást,⁹ az volt a meggyőződése, hogy az Ausztriától elcsatolt területen lévő állami vagyon átengedésével jóvátételi kötelezettségének teljes mértékben eleget tett, és a győztes államok ezen túlmenő igényeket vele szemben nem állíthatnak.¹⁰

Magyar államvagyon az elcsatolt területeken

A magyar szentkorona országainak nemzeti vagyonát Fellner Frigyes a világháború kitörésekor (1913) a következőként becsülte:¹¹

1. táblázat. A magyar nemzeti vagyon 1913-ban

A nemzeti Vagyon elemei	A magyar szent korona országaiiban		Az osztrák birodalmi tanácsban képviselt királyságokban és országokban	
	Korona	%	Korona	%
I. Földbirtok	19 818 717 646	39,70	28 955 301 651	31,59
II. Bánya- és kohóművek	2 223 185 592	4,45	5 629 888 920	6,14
III. Épületek	8 574 937 027	17,18	14 981 578 973	16,35
Ingatlanok	30 616 840 265	61,33	49 566 769 544	54,08
IV. Közlekedési eszközök	5 797 322 352	11,62	10 505 951 396	11,45
V. Ingó vagyon	13 309 570 984	26,66	26 413 736 537	28,82
VI. Követelések külfölddel szemben	192 254 152	0,39	5 169 218 293	5,64
Összes nemzeti vagyon	49 915 987 753	100,00	91 655 675 770	100,00
Külföldi tartozások	8 395 398 380		6 925 393 716	
Tiszta nemzeti vagyon	41 520 589 373		84 730 282 054	

A magyar szentkorona országainak 41,520 milliárd aranykoronára rúgó vagyona viszont a következőképpen alakult a trianoni Magyarországon és az utódállamokban:

2. táblázat. A magyar nemzeti vagyon 1920-ban

A nemzeti vagyon elemei	A Trianon utáni Magyarországra eső		Románia	Cseh- szlovákia	Jugoszlávia	Ausztria	Fiume város és kerülete
	Korona	%	Korona	Korona	korona	korona	korona
I. Földbirtok	7 235 779 054	34,94	4 593 564 283	4 385 430 277	393 857 405	30 146 415	3 199 940 212
II. Bánya- és kohóművek	915 952 464	4,42	911 506 093	24 455 041	1 111 593	–	370 164 101
III. Épületek	4 533 656 994	21,89	1 561 712 423	1 204 549 622	75 869 191	125 232 916	1 073 915 881
Ingatlan vagyon	12 685 388 512	61,25	7 046 782 799	5 614 434 940	470 838 189	155 379 331	4 644 020 194
IV. Közlekedési eszközök	2 125 021 866	10,26	1 389 228 176	1 164 358 498	103 780 504	1 400 007	1 013 533 301
V. Ingó vagyon	5 787 527 842	27,94	2 951 513 100	2 129 809 815	233 383 904	108 763 729	2 098 572 594
VI. Külföldi követelések	112 882 026	0,55	20 340 209	49 720 977	401 807	1 735 703	7 173 430
Összes bruttó nemzeti vagyon	20 710 820 246	100,00	11 407 864 284	8 958 324 230	808 404 404	267 278 770	7 763 299 519
Külföldi tartozások	5 034 532 777	24,31	1 242 109 587	1 021 588 088	110 613 346	31 338 189	955 216 393
Tiszta nemzeti vagyon	15 676 287 469	75,69	10 165 754 697	7 936 736 142	697 791 058	235 940 581	6 808 083 126

Szterényi József egyik írásában 1924. június 30-ig terjedően a magyar jóvátételi teljesítést mintegy 19–20 milliárd aranykoronára becsülte. Nemzetközi összehasonlításban mutatja be az adós államok jóvátételi kötelezettségét, összehasonlítva a győztes államok eladósodásával. Természetesen rámutat arra a tényre is, hogy a korábbi mintegy 41,52 milliárd aranykorona nemzeti vagyonból az új Magyarország területén csak 15,77 milliárd maradt. Külön felhívja a figyelmet arra, hogy a jóvátétel kérdését politikamentes ügyként kellene kezelni.¹²

Magyarország a jóvátételi bizottsággal egyetértésben a Népszövetség támogatását kérte, majd 1924. február 21-én megkapta az elsőbbséget 250 millió aranykorona szanálási kölcsönre. Ezzel párhuzamosan 1924. március 14-én létrejött megállapodás alapján Magyarországnak 1924 elejétől 1943 végéig terjedő 20 évben összesen 200 millió aranykoronát köteles jóvátételként fizetni. A fizetés módozatait a jóvátételi bizottság 1924. február 21-i határozata szerint az 1926. év végéig terjedő két évben munkanaponként 880 tonna szenet kell a pécsi bányákból Jugoszlávia részére szállítani. A következő évekre kidolgozott törlesztési terv szerint 1927-ben és 1928-ban évenként 5 millió aranykorona válik esedékessé, amely összeg fokozatosan emelkedik és 1942-ben eléri a 14 millió aranykoronát.

A terv szerint a végösszeget a jóvátételi bizottság fogja megállapítani majd 20 év elteltével, a meghatározandó összegbe be kell számítani fegyverszünet és az azt követő megállapodások alapján teljesített szolgáltatásokat. Az elszakított területeken lévő állami vagyont, ami jelentékeny értéket képviselt.¹³

Magyarország Ausztriához hasonló nagyságrendű hiteligényt nyújtott be, de ezt az összeget a Népszövetség pénzügyi bizottsága soknak minősítette, végül a tárgyalások eredményesen zárultak és a Népszövetség szakértő bizottsága elkészítette a magyar állam öt évre tervezett szanálási költségvetését, amely 1924. év január 1-jével kezdődött és 1926. június 30-ával ért véget. Ebben a költségvetésben feltüntetett hiányok fedezésére vette fel a kormány a népszövetségi kölcsönt.¹⁴

Még a folyósítás előtt rendezték és állapították meg a magyar jóvátétel ügyét. Az 1924–1925. évi költségvetés 63 millió aranykorona felesleggel zárult, szemben az újjáépítési tervben feltüntetett 100 millió aranykorona hiánnyal.

A szanálási tervezet előkészítő munkáiban Kállay Tibor s főleg Korányi Frigyes vett részt, akinek a kölcsön megszerzésében is döntő szerepe volt, míg a Népszövetséggel történő kommunikációban Bud János képviselte pénzügyi érdekeinket. Amint az államháztartás egyensúlyba került, jelezte a Népszövetség illetékes szerveinek, hogy a költségvetési feleslegeket, valamint a kölcsönnek azt a részét, amely a költségvetési év egyensúlyba tartására jelöltek meg, a 10 év óta szünetelő beruházásokra kívánja fordítani. A Népszövetség pénzügyi bizottsága 1925 júniusában hozzájárult, hogy a rendelkezésre álló összegekből kerekén 70 millió aranykoronát beruházási célokra felhasználjanak.¹⁵

1923 november elején egy szakmai csoport kíséretében a népszövetség Pénzügyi Részlegének vezetője, Sir Arthur Salter érkezett Budapestre. Salter magyar szakemberekkel és a politika képviselőivel konzultált a gazdasági helyzetről. A megbeszélések során világossá vált, hogy a legfontosabb feladat – Ausztriához hasonlóan – Magyarországon is a valuta stabilizálása, a költségvetési és a kereskedelmi egyensúly megteremtése, az infláció megállítás és egy független, kizárólagos pénzkibocsátási jogkörrel felruházott nemzeti bank felállítása. Ezen intézkedésekhez a delegáció véleménye szerint egy a népszövetség égisze alatt kibocsátott rekonstrukciós hitelre van szükség, a végrehajtás biztosítékaként pedig egy, a Pénzügyi Bizottságnak felelős ellenőrző biztos kijelölését javasolták. Erre a pozícióra, mint főbiztos Jeremiah Smith-t nevezték ki.

A tárgyalások eredményeképpen az érintett felek 1924. március 15-én Genfben írták alá a korábban az osztrák gazdaságra már hasonlóan kidolgozott rekonstrukciós terv I–II. jegyzőkönyvét, a Bizottság pedig vállalta ezek végrehajtásáért a felelősséget. (A gazdasági

programot lényegében a II. jegyzőkönyv tartalmazza, részletes útmutatást ad az infláció megállításáról, a hazai valuta stabilizálásáról és egy független, magyar központi bank felállításáról. Előírja továbbá egy rekonstrukciós kölcsön felvételét, melynek összege 250 millió aranykorona és célja, hogy 1926. június 30-ig fedezze a költségvetési deficitet. A kölcsön nagy részét (168 millió aranykoronát) Anglia biztosította, jóval kevesebbet az USA, Svájc, Csehország és Svédország.¹⁶

A szanálás és kölcsön hatása

A szanálás társadalmi következményei súlyosak voltak, az állami és magánszféra területén egyaránt nőtt a munkanélküliek száma, nőtt az általános árszínvonal, számos vállalat ment csődbe. Ez azonban a szanálás és az államháztartás egyensúlyának helyreállítása nélkül is bekövetkezett volna, sőt azok elmaradása esetén az említett következmények még súlyosabb hatást gyakoroltak volna.

A kölcsön folyósítását követő első pénzügyi év (1924. július 1-jétől 1925. június 30-ig) rendkívül sikeres volt. A költségvetési egyensúly helyreállításával ugyanis lehetőség nyílt a kereskedelem újjáindítására. Mint említettük, a korábbi deficit mérték helyett az ország 63 millió aranykoronás többlettel zárt.

A második pénzügyi évben a sikersorozat folytatódott, Smith főbiztos Magyarország valutabiztonságát már ekkor stabilnak értékelte és véleménye szerint a költségvetési egyensúly állapotát is sikerült megközelíteni. A kölcsön egy részét az állami apparátus újjászervezésére fordították.

A munkaerőpiacon is fellendülés volt tapasztalható. A kölcsönt követő második pénzügyi évben egy év alatt negyedével sikerült csökkenteni a munkanélküliek számát úgy, hogy közben a közigazgatás átszervezése miatt rengeteg köztisztviselőt kellett elbocsátani. 1926 júniusában a főbiztos megbízatása lejárt. A kölcsön révén befolyt 253,8 millió aranykorona nemcsak a költségvetési deficit fedezésére volt elegendő, hanem nagyarányú állami befektetéseket is lehetővé tett.¹⁷

Az Osztrák–Magyar Monarchia közös állami- és magánvagyonának szétválasztása mellett fontos volt az Osztrák–Magyar Nemzeti Bank vagyonának, aranykészletének megosztása. Az 1922. március 14-én Bécsben megkötött megállapodás jegyzőkönyve a békeszerződés szellemének megfelelően figyelmen kívül hagyta a banknak és részvényeseinek érdekeit. A megállapodás szerint az utódállamok átvették a bank összes kereskedelmi aktíváját és passzíváját, a nemesfémkészlet maradványát az utódállamok felosztották a teljes kibocsátási aránynak megfelelően, az arany, valuta és devizakészletet a külföldi bankjegytulajdonosok és nemesfém- és valutahitelezők kártalanítására fordították. Mindemellett a bankjegyek ellenértékeként a monarchia két állama 2,5–2,5 milliárd aranykoronát bocsátott a többi utódállam rendelkezésére.¹⁸

Az új jegybank, a Magyar Nemzeti Bank 1924 májusában alakult, működni az Állami Jegyintézet megszűnése után, június 24-én kezdett. Miután Magyar Nemzeti Banknak sikerült támogatást szereznie egy titkos megállapodás keretében a Bank of England-tól, 4 millió font friss pénzt juttattak (előleget a kibocsátandó népszövetségi kölcsönre) a MNB részvénytársaságába, illetve az árfolyamot az angol fonthoz igazították. Ennek megfelelően egy angol fontért 346 000 papírkorona árfolyamot állapítottak meg. Ennek következményei 1925-ben jelentkeztek, amikor az angolok az aranystandard rendszerhez történő csatlakozást a háború előtti paritás alapján tették.¹⁹

A népszövetségi hitelnek az igazi jelentősége a gazdaság újjáépítésében volt, egyben megnyitotta az utat a külföldi tőkebefektetések előtt.

Mindenesetre a magyar gazdaság újraintegrálódása az európai gazdaságba (felzárkózása) olyan feltételek mellett ment végbe, olyan alkalmazkodási szabályokat követelt, amely egy új, induló nemzetközi rendszerben komoly hátrányt jelentett, s hat-hét év múlva az összeomláshoz vezettek. Az igazi dráma a 20-as években kezdődött, majd a 30-as években teljesedett ki: ez volt a gazdasági dezintegráció korszaka. A hitel mégis beépült a magyar gazdaságba. A devizában lévő hitelkötvények olyannyira részét képezték a nemzetközi pénzpiacnak, hogy jóval a második világháború után is érvényben maradtak különböző tulajdonosok birtokában.²⁰

Mire fordították?

Gyakran olvashatjuk a szakirodalomban, hogy nemzetközi szemszögből a hitel megszerzése, majd a gazdasági stabilizáció volt a Bethlen kormány első igazi átütő sikere. Ugyanakkor a hitel felhasználást tekintve már eltérő magyarázatokkal találkozhatunk. Többnyire azt hangsúlyozzák, hogy a Bethlen kormányzat rosszul gazdálkodott, s legnagyobb hibájának azt tekintik, hogy nem produktív célokra fordította. Jóval ritkábban ezzel ellentétes elképzelések is megfogalmazódnak. Az értékelésben nyilván segít majd többek között a genfi népszövetségi levéltár e témára vonatkozó dokumentumgyűjteménye.

Mindenesetre a kölcsön kötvények formájában került elsősorban külföldi pénzpiacokra.²¹ A kötvényeket alacsony kurzuson, magas kamatláb mellett viszonylag könnyen sikerült elhelyezni, elsősorban a Londoni és a New York-i tőzsdén. A hitelkötvényeket a magyaron kívül hét valutánemben bocsátották ki. Az 1924. évben a pénzügyi helyzet a vártnál jobban alakult, a javulás is gyorsabb ütemű lett. Ekkor a magyar kormány kérte, hogy a népszövetségi kölcsönnek azt a részét, amely nem szükséges a költségvetési egyensúly megővéséhez, illetve a költségvetési felesleget, az akkor már 10 éve szünetelő beruházások megindítására használhassa föl. Ezt a népszövetség 1925-ben egy meghatározott összeg erejéig jóvá is hagyta. Mindezt alátámasztják az éves költségvetési számok, de jól illusztrálja ez az 1928. évi XLII. törvénycikk az 1928/29. költségvetési évben megvalósítandó beruházásokról. Itt szintén a törlesztéses kölcsön maradványáról (I) és a költségvetési év végén keletkező bevételi többletből esedékes és engedélyezett beruházásokról van szó (II).²²

3. táblázat. Az 1928/29. költségvetési évben megvalósított beruházások

		Pengő
I. Az 1924:IV. tc. 3. §-ának a) pontja alapján (népszövetségi kölcsön) terhére megvalósítandó beruházások	Posta, távírda, kereskedelmi, ipari kikötő építése, közutak és hidak, lakásépítés, vasúti beruházások	39.300,000
II. Az 1927/28. költségvetési év bevételi többlete és a beruházások keretében engedélyezett kölcsönök után tőketörlesztés és kamat címén az 1928/29. költségvetési évben esedékes összegek terhére megvalósítandó beruházások	Királyi épületek helyreállítása, minisztériumi épületek helyreállítása, levéltári épületek helyreállítása, rendőrkapitányságok elhelyezése, alaptőke növelése, állami nyomda bővítése, kiskereskedelmi hitel, légi forgalom fejlesztése, mezőgazdasági fejlesztések, tejszövetkezet támogatása, a Tokaj-hegyaljai szőlők felújítására, kórházak fejlesztése, ivóvíz, iskolák létesítése és támogatása, az állami vas-, acél- és gépgyárak beruházásaira, az állami kőszénbányászat beruházásaira	90.000,000
	Együtt I-II	129.300,000

A közös vagyon szerepe a két ország gazdaságában

A közös vagyontárgyalások 1925-re immár a döntőbírói szakaszba léptek. Ezeken 1923-tól Szerényi Józsefnek volt meghatározó szerepe, aki 1925 nyarától, mint döntőbíró tevékenykedett. Bethlen Istvánnak 1925 júniusában írt levélben számolt be arról, hogy milyen előkészületeket tettek a magyar érdekek védelmére, és azt javasolta, hogy az udvari vagyon kérdésében külön képviselőket kellene szakértőként bevonni. Károlyi Árpád, Szekfü Gyula és Eckhardt Ferenc szakértői bevonását javasolta. A levéltári ügyek elintézésére a kultusz- és a külügyminiszter urakat ajánlotta. Mivel a választott döntőbírói poszt a legbizalmasabb érintkezést jelentette, a kapcsolat koordinálására Hauer Gyula pénzügyminisztériumi helyettes államtitkárt javasolta. A miniszterelnök eleget tett Szerényi kérésének.²³

1925 nyarán került szóba a csak 1930. szeptember 15-én megvalósuló osztrák–magyar választott bíróság elnöki tisztének a betöltése. Szerényi St. Joachimstal-ból írt levelei világítanak rá arra, hogy ezt a kérdést a magyar fél is stratégiai jelentőségűnek tartotta. A levelekben több név is szerepelt elsősorban a nemzetközi parlamentből és pénzügyi szervezetekből. A számos holland és svéd jelölt közül Bethlen Erik Marcus von Württemberg báró, volt svéd külügyminiszter felkérését támogatta, mivel őt személyesen ismerte.²⁴

Az Anschlusst követően a berlini magyar követség érdeklődött az osztrák katonai felszerelés iránt, amelynek megszerzését összekapcsolta az egykori osztrák–magyar katonai ingó vagyon követelésével. Mivel ekkor még ezeket a tárgyakat leltározták, illetve a német fél még nem nyilvánította ki tárgyalási szándékát, a megoldással várni kellett.²⁵

A közös vagyon megosztásának tárgyalásait a 20-as évek kezdetén a gazdasági tárgyalások vezették be az Osztrák Köztársaság és a Magyar Királyság között. Ezek előkészíteték a döntőbírói eljárást, ami 1925-től indult el.

A két fél 1923. április 3–6. közötti budapesti tárgyalásán Kállay Tibor magyar pénzügyminiszter, illetve Leo Berger osztrák ezredes is részt vett, aki a magyar fél kompenzációs javaslatára felbecsülte az utódállamokban maradt katonai értékeket, s ez alapján az osztrák fél tett egy javaslatot egy ún. jóvátételi számlára történő mintegy 400 millió aranykoronás jóváírására. A katonai ingó javak esetében 330 millió értékparírról, az ingatlanok esetében 68,3 millió aranykoronának megfelelő összegről volt szó. A megosztás a katonai ingó javak esetében a Magyar Királyság javára az utolsó érvényes kvóta szerint történt (36,4%), az ingatlanok esetében pedig az átlagkvóta alapján (32, 82%).²⁶

Leo Berger az új Ausztriára és az új Magyarországra vetített összes katonai értéket 2 163,8, illetve 1 550,6 millió aranykoronában állapította meg.²⁷

Az 1923. október 29–31-e közötti Budapesti tárgyalásokon az utódállamokba került katonai ingó- és ingatlanvagyon jóvátételi számlán történő elszámolása – Magyarország számára történő jóváírás – azon ügyekhez tartozott, melyet mindkét fél delegációja elfogadott.²⁸

A döntőbírók tárgyalásain, az első konferencián Lovranában²⁹ 1926. március 25-én megegyeztek a felosztás alapelveiről, Magyarország javára egy 200 millió aranykoronás összeg jóváírásáról.³⁰

Vagyon komplexum az új Ausztria és Magyarország határain kívül

4. táblázat. Az egykori katonai adminisztráció ingó vagyonértéke az utódállamokban (aranykoronában)

Ország	Osztrák	Magyar
	Területre eső	
Csehszlovákia	1 367 572 804	547 507 762
Lengyelország	1 767 492 776	–
Románia	30 267 920	800 608 227
Olaszország-Fiume	1 837 537 147	39 360 281
Délszláv állam	928 126 891	1 488 636 663
Összesen		
Az egykori osztrák államterületre eső vagyonérték		5 931 033 538
Az egykori magyar államterületre eső vagyonérték		2 876 112 933
Összesen		8 807 146 471

5. táblázat. Az egykori katonai adminisztráció ingatlan vagyonértéke az utódállamokban (aranykoronában)

Ország	A volt közös állam területén	Kaszárnyák Gyakorlóterek Egyéb tulajdonok	Erődítmények	Összesen
Csehszlovákia	osztrák	174 400 361	–	174 400 361
	magyar	31 964 543	32 974 851	64 939 394
Lengyelország	osztrák	108 572 901	184 196 261	292 769 162
	magyar	–	–	–
Románia	osztrák	1 931 522	–	1 931 522
	magyar	164 266 374	–	164 266 374
Olaszország	osztrák	151 462 697	122 353 761	273 816 458
	magyar	2 173 109	–	2 173 109
Délszláv állam	osztrák	45 603 106	52 871 314	98 474 420
	magyar	51 412 135	26 628 920	78 041 055
Összesen				
Az egykori osztrák államterületre eső Vagyonérték			841 391 923	
Az egykori magyar államterületre eső Vagyonérték			309 419 932	
Összesen			1 150 811 855	

Forrás: Österreichisches Staatsarchiv (Archiv der Republik) – Bundesministerium für Finanzen, Dept. 17, Karton 98. Jahr(e) 1920–1925. Faszikel 79-II-A-I., Zl.: 43167 (40572)/1923.

Magyarország a lausanne-i döntőbírótság előtt 1935-ig képviselte a fenti mintegy félmilliárd korona értékű követelését. A nemzetközi döntőbírótság 1935. április 16-án ugyanakkor felszólította a felperest (a Magyar Királyságot), hogy állítsa össze részletes kimutatásban követelését a katonai ingó javakban.

A magyar kimutatás (beterjesztés)³¹ 1935. június 26-án készült el, ebben a magyar fél módosította korábbi követelését (eredetileg egy milliárd, majd most fél milliárd aranykoronáról) 447 483 817 koronára. Az új számítás mintegy 70 millió koronával nagyobb összeggel számolt Magyarországon, az új Ausztriában pedig 35 millióval kevesebbel. Mivel az így keletkezett összérték 3,619 milliárd korona volt, Magyarországon 447 483 817 koronával kevesebbet állapítottak meg, mint ahogy az a kvótaaránynak megfelelően járt volna.

Vagyon komplexum az új Ausztria és Magyarország határain belül

6. táblázat. A katonai vagyon megoszlása

	Ausztriában	Magyarországon
Katonai ingó érték	2 660 557 894	851 255 717
Katonai barakkok értéke	89 032 764	18 818 469
Összesen	2 749 590 658	870 074 186
A két államterületen lévő együttes érték	3 619 664 844	
A kvóták szerinti érték (Ausztria 63,6%, Magyarország 36,4%)	2 302 106 841	1 317 558 003
A kvóta-részesedésnél több illetőleg kevesebb	+ 447 483 817	– 447 483 817
Magyarország számára keletkező összeg	447 483 817 aranykorona	

Forrás: ÖStA – AdR – BMfF Dept. 17 Faszikel 79-II-A-2, Jahr(e) 1935 – Karton 105. Zl.: 74709/1935. Unterbreitung des Vertreters der königlich ungarischen Regierung beim österreichisch-ungarischen Schiedsgericht, mit welcher er die im Beschlusse des hohen Schiedsgerichtes vom 16. April 1935 bezeichnete Detaillierung der militärischen Sachgüter vorlegt (Buda-pest, 26. Juni 1935.) 38. old.

A jóvátétel és a népszövetségi hitel nagyságrendje segítségével képet nyerhetünk arról, hogy a közös vagyonból származó teljes magyar követelés (mintegy egy milliárd aranykorona) milyen nagyságrendet jelentett, illetve milyen hatást gyakorolhatott volna a magyar gazdaság kibontakozására.

Az optánspererek

A trianoni szerződés magánszemélyek szerzett jogainak védelmét szabályozó rendelkezéseivel szorosan összefüggtek azok a problémák, amelyek a magyar állampolgárok által a magyar–román vegyes döntőbírság előtt, a román állam ellen, a Romániához átszatolt területeken fekvő birtokaik kisajátítása miatt indított perek során merültek fel. Ezek a Nemzetek Szövetségét, a magyar–román vegyes döntőbírságot és a nemzetközi jogi irodalmat is élénken foglalkoztatták.

A trianoni szerződés 63. cikkének 4. bekezdése kimondta, hogy azoknak a volt magyar állampolgároknak, akik a trianoni szerződés 61. cikke következtében a Magyarország területéből részt nyert államok polgáraivá lettek és ugyancsak a trianoni szerződés alapján a magyar állampolgárság javára optáltak, jogukban állt megtartani azokat az ingatlanokat, amelyeket annak a másik államnak a területén birtokoltak, amelyben opciójukat megelőzően laktak.³²

A békeszerződés 239. cikkében a magyar állampolgárok felszólalásait vegyes döntőbírság bírálta el.

A román kormány az említett 63. és 250. cikkek ellenére az 1921. évi július 30-án kelt földbirtoktörvény alapján a magyar állampolgároknak Romániához átszatolt területeken fekvő ingatlanjait kisajátította. A tulajdonosok a kisajátított ingatlanok értékének csak 1%-át kapták kézhez, részben a lej gyenge aranyárfolyama és az államkötvényben történő fizetés előnytelenége miatt.

A jogaikban sértett magyar földtulajdonosok ezekkel a tárgyalásokkal párhuzamosan a román–magyar vegyes döntőbírság előtt pert indítottak a román állam ellen. A román kormány a döntőbírság illetékessége ellen kifogással élt, hogy tudniillik a földbirtokreform-törvény nem esett a trianoni szerződés 232. cikkében és a IV. címhez csatolt függelékben szabályozott lefoglalás és felszámolás fogalma alá.³³ A döntőbírság ezzel szemben az 1927. január 10-i határozatában magát illetékesnek mondta ki. Ezt követően a román kormány visszahívta képviselőjét a vegyes döntőbírságból és ezúttal ő fordult a Nemzetek Szövetségének Tanácsához.³⁴

A román kormány érvei az illetékességre vonatkozólag nem álltak meg. Ezt az illetékességet a 250. cikk alapján feltétlenül meg kell állapítani.³⁵ A román agrártörvény rendelkezései és a nevetségesen kevés kártérítés ellentétben állt a nemzetközi jog általános elveivel, a szerzett jogok sérthetetlenségének elvével. Így ellentmondott a trianoni szerződés 63. és 250. cikkelyeinek is, amelyek a nemzetközi jog általános elveinek megfelelően a magyar állampolgárok szerzett jogainak sérthetetlenségét biztosították.³⁶

Az igazságügyi minisztérium 1923. augusztus 14-én bizalmas levélben tájékoztatta Bethlen Istvánt, hogy a kebelében működő Jogvédő Iroda milyen megvédendő ügyeket készített elő a román–magyar vegyes döntőbíróság elé, melyek benyújtási határideje az év végén járt le. Ezek az ügyek román és csehszlovák vonatkozásúak voltak, mivel ekkor még a magyar–délsláv (jugoszláv) döntőbíróság nem alakult meg. Ebben a jelentésben román viszonylatban 64 ingatlan és 59 ingóság, cseh–szlovák esetben 3 ingatlan és 18 ingóságra vonatkozó ügy szerepelt. Ezek jogi értelemben védhetőnek látszó ügyek voltak. Az Iroda foglalkozott még 806 román és egy csehszlovák vonatkozású ingatlan igényel, ezek nem mutatták be a szükséges adatokat és bizonyítékokat. Ezen kívül az iroda átvizsgálta 271 román és 282 csehszlovák ingóságra vonatkozó igényt, de ezeket nem tartotta alkalmasnak a döntőbírói tárgyalásra.³⁷

A magyar–román tárgyalások 1927. március 17-től április 13-ig folytak, s nem tartoztak a problémamentes ügyek közé. A tárgyalások a nyugdíjakról, az alapokról és az alapítványokról, a történelmi levéltárakról, és a közigazgatási irattárakról folytak. A megbeszélések lényeges eleme volt a kettős adóztatás kérdése, de további szabályozást igényelt azoknak a helyiérdekű vasutaknak a kérdése is, amelyeket a határ szelt ketté.³⁸

A román fél a külügyminisztériumban tartott értekezleten az utódállamokkal kapcsolatos tárgyalások során azzal a javaslattal élt, hogy 1926. augusztus 15-re az összes utódállam bevonásával hívjanak össze egy értekezletet az állami nyugdíjak, a magyar alapok, az alapítványok, az irattár, és az adminisztrációs tartozások megoldására. A magyar fél válaszában kifejtette, hogy a cseh álláspont ismeretében nincs értelme a nyugdíj-tárgyalásoknak. A Gozsdu alapítvány kérdését – a magyar fél szerint – decemberig le kell tárgyalni.³⁹

Szterényi Józsefet bízták meg az optáns ügygel kapcsolatos magyar vélemény megfogalmazásával az 1928. október 15-ére összehívott minisztertanács elé.⁴⁰ Több megoldási és fizetési módot dolgoztak ki, melynek egyik lehetséges módja a jóvátételhez kapcsolódott.⁴¹ Több vád érte a magyar kormányt, amiatt, hogy maga Bethlen István is érdekelt volt az optánsügy rendezésében. Ezzel szemben Szterényi azzal érvelt, hogy Bethlen személyes anyagi érdekeltségei elé helyezte az ország politikai érdekeit.⁴² A megegyezést a nagyhatalmak is sürgették és San Remóban megegyeztek a kisajátított területek nagyságáról. Nagy viták után a felek 578 556 kat. holdban összesen 130 millió aranykorona összeget fogadtak el kártérítési összegként.⁴³

Így kezdődtek meg a hágai jóvátételi konferenciák, melyek a Párizsban aláírt 1930. április 28-i egyezményekkel fejeződtek be. A vegyes döntőbíróági perek jogosságát Románia, Csehszlovákia és Jugoszlávia nem ismerte el. Olasz kezdeményezésre hozták létre az Agrár-alapot, amely az agrárperekben átvette a kisantant államok alperesi szerepét. Kritikák érték a magyar kormányt azért, mert Hágában és Párizsban belement abba, hogy a jóvátételen felül fizet az optánsok kártérítésében. Bethlen érdekeltségét külön hangsúlyozták. A Párizsban elfogadott pénzügyi rendezések miatt a további vitáknak nem volt alapja, 1931-től Magyarország hamarosan valamennyi állami törlesztését, majd az 1932. július 9-én megkötött lausanne-i szerződés az összes jóvátétel és háborús adósság kifizetését felfüggesztette.⁴⁴

Az általános Hágai Egyezmény (1930. január 20-án) és az annak megvalósítását elősegítő megállapodás mentesítette Ausztriát az egykori ellenséges hatalmakkal szembeni kötelezettség és jóvátétel, valamint minden más – a saint-germain-i békeszerződésre, a fegy-

verszünetre, vagy a háborús intézkedésekre vonatkozó – kötelezettség fizetése alól. A hágai konferencia és a prágai megállapodás eltörölte az első világháborúval kapcsolatos fizetési kötelezettségeket, ám a magyar–osztrák és más döntőbíróságok tevékenysége szinte csak ekkor kezdődött el.

Az osztrák–magyar döntőbíróság nemzetközi jelleget éppen a hágai és a párizsi határozatok után, 1930. szeptember 15-én öltött. Ezután a Magyar Királyság egy fő és két mellékkeresetet, Ausztria pedig egy viszontkeresetet nyújtott be, és nagyszámú periratot, több ezer nyomdai oldalt cseréltek ki egymás között. A magyar kereset az osztrák állam által vitatott magyar tártulajdon körül forgott, igényt tartott az udvari vagyona, a múzeumokra, az udvari könyvtár egyes állományaira, egyéb gyűjteményekre, a külügyi szolgálat vagyongörcsüjére, a katonai vagyona. 1938-ra a döntőbírói tárgyalásokon a semleges elnök segítségével mindkét fél (Ausztria és Magyarország) minden kereseti pontot tekintve megállapodott, kivéve az új Ausztriában lévő katonai ingatlanvagyongörcsüjének kérdését.

Ezeket a megállapodásokat egyrészt aláírták és mindkét állam részéről jóváhagyták, másrészt 1938-ig csak parafálták, mialatt annak formai aláírását és ratifikálását Magyarország egy bizonyos időre felfüggesztette, és a még nyitott magyar keresetet 1938-ban vagy bírói döntéssel, vagy egyezséggel kívánta megoldani.

A még el nem intézett kereseti pont alapján Magyarország 450 millió aranykorona összeget kért az egykori közös katonai ingatlanok értéke után, amely a kvótaarányos megosztás alapján kellett, hogy Magyarországot megillesse. 1938 elején a kereset állása a bizonyítási eljárásnál tartott. 1938 áprilisára a döntőbíróság egy újabb ülést tűzött ki a kérdésben, de az osztrák képviselő március hónap eredményeit figyelembe véve a német kormányzat útmutatásainak megszületéséig azt lemondta.⁴⁵ A német fél az Anschluss után az ügy gyors lezárását kívánta, és az egykori osztrák javakból akarta a magyar igényt kielégíteni. Magyarország és Németország az 1940. május 21-én az egykori csehszlovák állam javainak és adósságának rendezésével kapcsolatos megállapodás során aláírt pótegyezményben nyilvánította csak ki az osztrák–magyar döntőbíróság megszűnését és annak tevékenységi körébe tartozó pénzügyi kérdések rendezését.⁴⁶

Lábjegyzetek

¹ Böllöny József (1992): Magyarország kormányai 1848–1992, Budapest. Akadémiai Kiadó, 399. old.

² Ungarns wirtschaftliche Entwicklung 1849–1919 von Berend T. Iván–Ránki György. 9. Kriegswirtschaft. in. Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Hrsg.: von Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch. Band I. Die wirtschaftliche Entwicklung. Hrsg von Alois Brusatti Wien, 1973. 522–523. old.

³ Szerényi József báró és Ladányi Jenő (1934): A magyar ipar a világháborúban. Budapest.

⁴ Der wirtschaftliche Zusammenbruch Österreich-Ungarns. Die Tragödie der Erschöpfung von Minister A. D. Dr. Gustav Gratz und Sektionschef Prof. Dr. Richard Schüller. Wirtschafts- und Sozialgeschichte des Weltkrieges. Wien, 1930. 149–164. old.

⁵ Kresz Károly (1925): A népszövetség gazdasági munkája. In. Külügyi Szemle V. évf. 102–103. old.

⁶ Uo. 112–113. old.

⁷ Michail Fior (2006): „Financial Instability in Transition Economies during the 1920s: the European Reconstruction and Credit-Anstalt insolvency”. XIV. International Economic History Congress. Helsinki. Session 41. 7. old.

⁸ Rab Virág (2007): Diagnózisok és terápia. Pénzügyi szakemberek javaslatok a nemzetközi pénzügyi helyzet rendezésére, 1919–1920. PhD-értekezés. Pécs.

⁹ Martin Kienböck: Viktor Kienböck. Cristliche Demokratie. 12. Jg. 1995/2., illetve Franz Landertshammer: Viktor Kienböck (1873–1956). In. Grosse Österreicher. Neue Österreichische Bibliographie ab 1815. Amalthea Verlag. Wien, 1957. XI. Band. 190–205. old.

- ¹⁰ Közgazdasági enciklopédia. III. kötet. Budapest, Athenaum. 1929. Szerk. biz. elnöke Szerényi József. 99–109. old.
- ¹¹ Közgazdasági enciklopédia. IV. kötet. Budapest, Athenaum. 1929. Szerk. biz. elnöke Szerényi József. 68–69. old.
- ¹² Joseph Szerényi (1925): Das Reparationsproblem vom Gesichtspunkte der Schuldnerstaaten. In: Külügyi Szemle, V. évfolyam. Budapest, 1925. 158–174. old.
- ¹³ Közgazdasági Enciklopédia i. m. III. kötet 102–110. old.
- ¹⁴ Uo. IV. kötet. 951–954. old.
- ¹⁵ Uo. 958. old.
- ¹⁶ Uo. 954–958. old.
- ¹⁷ Rádóczy Gyula: A legújabb kori magyar pénzek (1892–1981). Corvina Kiadó, Budapest. 24–25. old.
- ¹⁸ Pogány Ágnes (1992): Az Osztrák–Magyar Bank felszámolása. In: AETAS 4/1992. 19–31. old.
- ¹⁹ Péteri György (1985): Montagu Norman és a magyar „szanalási mű”. Az 1924-es magyar pénzügyi stabilizációról, Századok. 1985/1. 121–152. old.
- ²⁰ Berend T. Iván (1987): Válságos évtizedek. A 20. század első fele közép- és kelet-európai történetének interpretációja. Magvető, Budapest. Harmadik, bővített, átdolgozott kiadás. 294. old.
- ²¹ A második világháború alatt Magyarországon felfüggesztették az állampapírok törlesztését s kamatfizetését (a népszövetségi kötvények 1943-ban jártak volna le), és ezen a háború után sem változtattak. Az igazi problémát a devizában kibocsátott kötvények jelentik, mert a korona az infláció miatt, már a pengő 1927. évi bevezetésekor is keveset ért, később pedig a pengő értéktelenedett, ezért az ilyen pénzben kibocsátott kötvények ma nem érnek semmit. Csillik Péter és Forgács Anna HVG – 1999/18. – 1999. május 8. számában „A népszövetségi kötvények és az állam” című írásukban végigkövetik a devizakötvények sorsát. Eszerint a Magyar Népköztársaság több, máig titkos egyezményt kötött ezzel kapcsolatosan külföldi államokkal. Véleményük szerint „1969-ben csak úgy tudott visszatérni a nemzetközi pénz- és kereskedelmi életbe, hogy vállalta, legkésőbb 2018-ig, illetve 2027-ig – évi 2,75 százalékos kamattal megfizelve – visszafizeti az angol fontban, illetve amerikai dollárban jegyzett népszövetségi kötvényeket, ám addig is a mindenkori állomány 5 százalékát 110 százalékos árfolyamon visszavásárolja azoktól a szerencsés befektetőktől, akiket minden egyes évben külön kisorsolnak.” Mai valutában számolva ezek az értékpapírok ma már nem érik el a 650 millió forintot sem. A külföldi kézben lévő, még ma is létező népszövetségi papír értékét a szerzők legfeljebb 3–4 milliárd forintra becsülik, a magyar tulajdonosoknál mintegy 50–300 milliónyi összeget feltételeznek. Ha csak a népszövetségi devizakötvények névértékét fizetnék meg az angol és amerikai tulajdonosokon kívül mindenkinek, az a fenti szerzőpáros becslése szerint 4–5 milliárd forintot emésztene fel, ha azonban minden állampapír ténylegesen előkerülne, amellyel az állam 1943-ban még adós volt, a mai bruttó hazai termék mintegy felét kellene erre áldozni. Ami a kérdés aktualitását illeti, a figyelmes olvasó nemrégiben is talált a világhálón ezer dollár névértékű 1924-ben jegyzett amerikai–magyar népszövetségi hitelkötvényt, eladási értéke 1 788 000 Ft kikiáltási és 6 550 000 Ft villámáron.
- ²² Corpus Juris Hungarici: 1928. évi XLII. törvénycikk, forrás: www.1000ev.hu/index.php?a=2&k... Letöltés ideje: 2009. szeptember 15.
- ²³ Magyar Országos Levéltár Miniszterelnöki iratok (K 28) 3. csomó. 7. tétel. A továbbiakban MOL ME K 28, 419/1925. 481–485. fólió.
- ²⁴ Uo. Szerényi József 1925. július 7-i és 1925. július 13-i levelei a pénzügyminiszternek. 486–488. fólió.
- ²⁵ MOL ME-K 28 3. csomó 7. tétel. 1938-K-17844 1938. április 28-i berlini követségi és 1938. május 11-i külügyminisztériumi levél.
- ²⁶ Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik – Bundesministerium für Finanzen, Department 17. (A továbbiakban ÖStA-AdR-BMfF Dept 17.) Karton 98. Jahr(e) 1920–1925. Faszikel 79-II-A-I., Zl.: ZL: 27682/1923.
- ²⁷ Uo.
- ²⁸ ÖStA-AdR-BMfF, Dept. 17, Karton 98. Jahr(e) 1920–1925. Faszikel 79-II-A-I., Zl.: 95902/1923.
- ²⁹ Ma Horvátország, Lovran. A tárgyalás idején Olaszországhoz tartozott.

- ³⁰ Sztérényi József választott döntőbíró jelentése a lovrana-i tárgyalásokról. Magyar Országos Levéltár Pénzügyminisztériumi iratok (a továbbiakban: MOL PM iratok) – K 284 – Szabóky államtitkár iratai. III–3–4. 1–22 fólió. Közli: Szávai Ferenc: *Az Osztrák Magyar Monarchia közös vagyona*. Pécs, 1999. 106–119. old.
- ³¹ Az „Unterbereitung” (beterjesztés, előterjesztés) a nemzetközi jogi gyakorlatban azt az iratot nevezik ennek, amit egy törvényjavaslat, beadvány, kereset vagy egy folyamodvány részére készítenek. Erre egy példa a nemzetközi bírósághoz beadott irat 1886. szeptember 9-én az ún.: berni egyezmény, ami alapján az irodalmi művek és művészeti alkotások védelmét mondták ki.
- ³² *Corpus Juris Hungarici* (Magyar Törvénytár). Budapest, 1922. 1921. évi törvénycikkek. 219. old.
- ³³ Uo. 276–280. old.
- ³⁴ Lásd erre vonatkozólag: Ernst Marburg: *Der rumänisch-ungarische Optantenstreit vor dem Gemischten Schiedsgericht und dem Völkerbund. Zugleich ein Beitrag zur Lehre von der Enteignung im Völkerrecht*. In: *Frankfurter Abhandlungen zum Kriegsverhütungsrecht*. Herausgegeben von Prof. Dr. F. Giese und Prof. Dr. K. Strupp. Heft 8. Leipzig, 1928.
- ³⁵ *Corpus Juris Hungarici* (Magyar Törvénytár). Budapest, 1922. 1921. évi törvénycikkek. I. m. 294–295.
- ³⁶ Szász István (1928): *Az államok közötti utódlás elmélete*. Grill Károly Könyvkiadó Vállalat. Budapest. 572–587.
- ³⁷ MOL – ME – K 28 149. csomó 249. tétel. 791/1923. sz. irat
- ³⁸ MOL ME K 28. 7. csomó 29 tétel, 0193/1927. sz. irat
- ³⁹ Uo. 5341/1926. sz. irat
- ⁴⁰ Aradi Gábor (2002): *A San Remo-i tárgyalások magyarországi előkészítése*. Levéltári Szemle 3. szám 27.; Lásd még a témára vonatkozóan: *Közgazdasági enciklopédia*. IV. kötet. Budapest, Athenaum. 1929. 190–199. old.
- ⁴¹ Aradi Gábor i. m. 31.
- ⁴² Uő. 33. old.
- ⁴³ Uő. 35. old. Sztérényi javasolt időpontja a San Remo-i tárgyalások kezdetét illetően 1928. november elseje volt.
- ⁴⁴ Uő. 34–38. old.
- ⁴⁵ *Dokumente des österreichisch-ungarischen Schiedsgerichtes in Lausanne (1930–1938)*. Haselsteiner, Horst / Szávai, Ferenc (Hrsg.) Frankfurt/M., Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien, 2001. *Analecta fontium mitteleuropaeorum*. Bd. 1 Herausgegeben von Horst Haselsteiner. 26–35. old.
- ⁴⁶ *Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes – Bonn – Rechtsabteilung (R VII), Rechtsachen 8. Band 2. Zl.: 6086/1940.*